

דו"ח מחקר:
השפעות קורס "כללי המשחק"

עבור עמותת "שיעור אחר"

A Different Lesson   درس آخر
חווית לימוד, העשרה והתנדבות

אמציה אבני, פסיכולוג

אוקטובר, 2006

תוכן עינים

2	תקציר מנהלים
3	1. רקע
3	2. מטרות
4	3. השערות
4	4. שיטה
5	5. כלים
6	6. תוצאות
6	(א) שביעות רצון התלמידים
6	(ב) שביעות רצון הסגל החינוכי
7	(ג) תכני הקורס ודרך העברתם
7	(ד) שינוי שהקורס יוצר אצל התלמידים
8	(ה) תועלת ושימושיות התכנים
10	(ו) שינוי ברמת השאיפות ובתחושת המסוגלות
14	(ז) מוטיבציה להישגים
14	(ח) תחושת מסוגלות
15	(ט) רכישת ידע
15	(י) תרומת הקורס למתנדבים
19	7. דיון
19	קשיים מתודולוגיים
20	סיכום הממצאים
21	8. המלצות
22	תודות
23	נספחים
24	נספח א': שאלון תלמידים - פתיחה
26	נספח ב': שאלון תלמידים - סיום
30	נספח ג': הנחיות לבדיקת שאלות הידע בשאלון הסיום – שיטת הצינון
33	נספח ד': תצפית שיעור, ראיון מחנכת, ראיון תלמידים – בי"ס ברנר, שכונת תל כביר, ת"א
35	נספח ה': ראיון מתנדבים – משרד עו"ד פישר-בכר-חן, ת"א

תקציר מנהלים

מחקר שטח בדק את השפעותיו של קורס בן 12-15 פגישות, אותו מעבירים בהתנדבות עורכי דין לתלמידי בית ספר, במסגרת עמותת "שיעור אחר". ההשפעות נבדקו מן הזווית של הלקוחות: ילדים בבתי ספר עממיים ותיכונים הלומדים בבתי ספר חלשים, סגל ההוראה בבתי הספר והמתנדבים.

שוער כי לקורס, בשל תכניו הייחודיים ובשל היותו מועבר ע"י מרצים המהווים מודל לחיקוי, תהיה השפעה על התלמידים ברמת החוויה, הידע, ההתנהגות והמוטיבציה. כמו כן שוער שהמתנדבים יחוו סיפוק ויחוו שהרימו תרומה בעלת משמעות.

ההשערות נבדקו באמצעות כלי מחקר מגוונים בהם שאלוני דיווח עצמי, סולמות הערכה, תצפיות, ראיונות ומבחני ידע.

נמצא שהקורס יצר אצל התלמידים תחושת חוויה חזקה ומשמעותית שנחרתה בזיכרונם. הוא נתן הזדמנות לילדים המתקשים בתחומים לימודיים לבטא את עצמם; הוא שיפר, באופן מובהק, את רמת הידע של משתתפיו בסוגיות הנמצאות בלב הווייתם כאזרחים במדינה דמוקרטית והגביר את יכולתם להבין את נקודת המבט של הזולת ולפתור בעיות בדרך של הסכמה. הקורס נתפס כתורם ומועיל גם אצל אוכלוסיית המתנדבים, ויצר אצלם תחושות של מעורבות והנאה.

חלק מן ההשערות לא זכו לתימוכין במחקר הנוכחי. ברצונם של התלמידים ליצור לעצמם עתיד מבטיח, למשל באמצעות פניה למקצועות הכרוכים בהשכלה גבוהה, לא נמצא שינוי. ייתכן כי התגברות על כמה קשיים מחקרניים מתודולוגיים, בצרף חידוד מטרות העמותה, הרחבת הקורס ותכניו, הידוק הקשר בין הארגונים המתנדבים לבין סגל ההוראה והורי התלמידים, יאפשרו לאשש השערות אלה במחקרים עתידיים.

אמציה אבני, פסיכולוג¹

---

¹ אמציה אבני הוא פסיכולוג מוסמך (אוניברסיטת בר-אילן, 1983), בוגר הכשרות מקיפות ביעוץ ארגוני (1984-1989), מחלקת מדעי ההתנהגות של צה"ל) ובניהול (צה"ל, 1993-1994); עוסק בהדרכה, ייעוץ ומחקר בבתי ספר תיכונים, בצה"ל ובמוסדות לימוד מבוגרים.

1. רקע

עמותת "שיעור אחר" מקיימת, זו השנה החמישית, פעילויות העשרה במסגרת קורסים בבתי ספר המשרתים אוכלוסיות משכבות סוציו-אקונומיות נמוכות יחסית. הקורסים מועברים על ידי מתנדבים מהמגזר העסקי-יצרני ואורכם הוא בין עשרה לעשרים וחמישה מפגשים שבועיים בני שעת לימוד כל אחד (45 דקות). העמותה מגדירה לקורסים מטרות מגוונות: עבור אוכלוסיית התלמידים, עבור מערכת החינוך ועבור המתנדבים והארגון המפעיל אותם. הרציונאל הוא יצירת מנוף לשינוי באמצעות מרצים חיצוניים הפועלים בהתנדבות, שיהוו דוגמה ודמות לחיקוי ויעבירו תכנים מתחום עיסוקם הרלבנטיים לחיי התלמידים.

העמותה נמצאת היום בתהליך של בחינה עצמית, מיקוד מטרות ובניית תכנית אסטרטגית. לצורך קבלת החלטה לאיזה כיוון עליה לפנות ובאילו שיטות פעולה ברצונה לנקוט, ביקשה העמותה לבצע מחקר בלתי תלוי, על ידי גורם מקצועי חיצוני, לבדיקת עמידתה ביעדים שהוגדרו.

לפיכך, מחקר זה מהווה בראש ובראשונה 'כלי עבודה' עבור עמותת "שיעור אחר". מסקנות המחקר יהוו בסיס באשר ליעדים שיש לחדד, ולדרכים להשגתם.

התכנית שנבחרה לעמוד בלב המחקר הינה תכנית "כללי המשחק", אחת מחמש תכניות העמותה, המועברת היום בפריסה ארצית רחבה ביותר. בקורס זה מעבירים עורכי דין מתנדבים תכנית העשרה חינוכית בתחום הסובלנות, החינוך האזרחי והטמעת עקרונות דמוקרטיים. במהלך שנת הלימודים תשס"ו הועברו 32 קורסים של "כללי המשחק" על-ידי 284 מתנדבים, עורכי דין ומשפטנים, ברחבי הארץ.

המחקר נערך במהלך המחצית הראשונה של שנת 2006. להלן יתוארו מטרות המחקר, שיטת ביצועו, תוצאותיו והמשמעויות הנגזרות מהן.

2. מטרות

קורס "כללי המשחק" מועבר על-ידי משרדי עורכי-דין גדולים, שמציבים מערך מתנדבים בבית ספר מסוים. העמותה מבצעת את השידוך - בחירת בית ספר ויצירת המגע הראשוני בינו לבין משרד עורכי הדין. העמותה גם עורכת הכשרה בסיסית למתנדבים ומספקת להם מערכי שיעור לביצוע פעולותיהם. מכאן ואילך הפעילות היא בעיקרה בין שני ארגונים – הארגון המתנדב (משרד עו"ד) ובית הספר, כאשר עמותת 'שיעור אחר' מלווה את הפעילות.

העמותה מגדירה לעצמה יעדים רחבים כגון 'צמצום פערים חברתיים' ו-'יצירת מפגשים משמעותיים בין תלמידים לבין דמויות בוגרות'. על מנת לאפשר מהלך של בחינה ומדידה, הוגדרו לצרכי המחקר לקורס "כללי המשחק" מטרות קונקרטיות, והן:

- הענקת חוויה משמעותית לתלמידים, משהו שייחרט בזיכרונם, מלווה בתחושות של עניין והנאה.
- יצירת שינוי אצל התלמידים ברמת העמדות המוצהרות, ואולי גם ברמת הערכים וההתנהגות.
- הגברת תחושת ההישגיות של התלמידים, כלומר שהם ישאפו ויצפו מעצמם ליותר, ויעריכו מחדש את קשת האפשרויות העומדות בפניהם.
- העצמת תחושת המסוגלות של התלמידים, ההכרה כי יש בכוחם לממש את שאיפותיהם.
- הרחבת הידע של התלמידים בתחום הנלמד.
- יצירת מוטיבציה ומחויבות המשכית להתנדבות בקרב הארגון ועובדיו המתנדבים.

3. השערות

כנגזרת מן המטרות, שיערנו כי:

- 1) התלמידים, הסגל החינוכי והמתנדבים ידווחו על שביעות רצון ועל הנאה מן הפעילות של קורס "כללי המשחק".
- 2) בקרב התלמידים יחול שינוי גישה / עמדה בקשר לנושאים שנידונו במהלך הקורס, שעליו ידווחו ובו יחושו במקביל גם הסגל החינוכי שצפו בהם לאורך זמן.
- 3) רמת השאיפות של התלמידים שישתתפו בקורס תעלה; הם ירחיבו את טווח האפשרויות העתידיות הריאליות העומדות לרשותם, ויכוונו עצמם להגיע בעתיד למטרות גבוהות או רחוקות יותר.
- 4) תחושת המסוגלות של התלמידים תתעצם, והם יאמינו יותר כי ביכולתם להגשים בהצלחה את מטרותיהם.
- 5) התלמידים שייטלו חלק בקורס ירכשו ידע רלוונטי בהתאם לתכנים שעברו במהלך הקורס.
- 6) המתנדבים במשרדי עורכי הדין והארגון שאליו הם משתייכים ייתרמו מן הפעולה ההתנדבותית ויבטאו רצון להמשיך ולקיים פעילות התנדבותית המשכית, בעלת אופי דומה.

4. שיטה

נבחר מדגם של שש כיתות מבתי ספר שונים בת"א-יפו, שבהן הועבר בשנת 2006 קורס "כללי המשחק". הכיתות היו בעלי מאפיינים סוציו-אקונומיים דומים לאוכלוסיית בתי הספר שהעמותה פועלת בהם: בהשוואה לכלל האוכלוסייה, בבתי הספר הללו יש ריבוי של משפחות במצוקה כלכלית, עולים חדשים, אזרחים זרים, משפחות חד-הוריות, רקע עברייני. ארבע מהכיתות שייכות לבתי ספר יסודיים (כיתות ו'): בתי ספר 'גולומב', 'קוממיות', 'ברנר' ו'רוקח'; שתי כיתות נוספות היו מבתי ספר תיכוניים (כיתות ט' ו-י"א) – קמפוס רוגוזין ע"ש ביאליק (תיכון עירוני ו'), ותיכון רוז-מצקין. שש כיתות אלה היו את קבוצת המחקר והיא כללה כ-120 תלמידים.

בנוסף, נדגמו שתי כיתות נוספות, האחת מבית ספר יסודי (תל-חי) והשנייה מבית ספר תיכון (רוז-מצקין), שהן בעלות מאפיינים דומים לאלה של קבוצת המחקר, ובהן לא התקיים קורס "כללי המשחק". שתי כיתות אלה היו את קבוצת הביקורת והיא כללה כ-35 תלמידים.

באמצעות שאלונים, תצפיות ושיחות עם בעלי עניין (ראה סעיף "כלים") ניסינו לבחון האם לעצם קיום הקורס יש השפעה על משתני המחקר; זאת באמצעות השוואה של קבוצת המחקר בין לבין עצמן (לפני הקורס ולאחריו), ובאמצעות השוואה בין לבין קבוצת הביקורת, שלא נחשפו לקורס ולתכניו.

5. כלים

המחקר עשה שימוש במספר כלים, שחלקם נבנה במיוחד לצורך מחקר זה.

- שאלונים שהועברו בכיתות המחקר לפני תחילת הקורס ולאחריו (להוציא כיתה אחת שהקורס בה היה כבר במחציתו עת החל המחקר: בכיתה זו הועבר שאלון רק בסוף הקורס). השאלונים כללו סולמות של רמת שאיפות באשר למקצועות שונים (Occupational self-efficacy scale) שהותאם מן הנוסח המקורי של Betz & Hackett, 1993; וכן סולמות של תחושת מסוגלות - המידה שבה אדם מאמין שביכולתו להשיג תוצאה רצויה (על-פי הנוסח האנגלי של Schwarzer & Jerusalem, 1993). שאלוני הסיום הכילו גם אירועים לניתוח, כדי לברר את הידע שנרכש בתחום הרלבנטי, ע"י התלמידים שהשתתפו בקורס.

שאלוני הפתיחה והסיום, וכן הנחיות לבדיקת שאלות הידע (שיטת הציינון) מצורפים כנספחים א', ב' ו- ג' בהתאמה.

- מבחני ידע שנערכו בע"פ למדגם של תלמידים בכל אחת מהכיתות בסיום הקורס (קבוצות מחקר וקבוצות ביקורת) על מנת לבדוק את רמת הידע בתחום הרלבנטי שרכשו התלמידים שנכחו בקורס. התעורר חשש שרמה נמוכה של הבעה בכתב, של האוכלוסייה הנחקרת, לא תאפשר לתלמידים לבטא באורח אמיתי את הידע שרכשו; לפיכך מבחנים אלה היוו גיבוי בע"פ לבדיקת הידע בשאלונים.
- שתי תצפיות שערך עורך המחקר בכל אחת מכיתות המחקר - בהן תועד מהלך השיעור, תגובות התלמידים, שיתוף הפעולה עם המורה, ומידת השגת מטרת השיעור.
- ראיונות קצרים עם מחנכות כיתות המחקר, בהם חיוו את דעתן על הקורס בכללו, ציינו את חוזקותיו מחד והציעו רעיונות לשיפור מאידך.

דוגמא לתצפית שיעור, ראיון מחנכת וראיון תלמידים מצורפת כנספח ד'.

- שאלונים למתנדבים + ראיונות שקיים עורך המחקר עם מדגם של מתנדבים ממשרדי עורכי הדין.

דוגמא לראיון מתנדבים מצורפת כנספח ה'.

הכלים ותכניהם עברו תיקוף מוקדם ע"י אנשי העמותה. במקרים מסוימים אף נערך ניסוי "פילוט" על מנת לבדוק את מידת הבנת השאלות ע"י תלמידים. הניסוי המוקדם הצביע על קשיים של התלמידים בהבנה של השאלות, ולפיכך ניסינו לפרט את השאלות ולהציגן בצורה בהירה ומפורטת ככל האפשר.

6. תוצאות

(א) שביעות רצון התלמידים

שביעות רצון של קהל מפעילות שהוא נוכח בה, מהווה מדד בסיסי בלבד להערכת טיב הפעילות, אולם נראה שהיא מהווה **תנאי הכרחי** לקיום השפעות נוספות ומעמיקות יותר.

רוב התלמידים היו מרוצים מאד מן הקורס. בשיחות איתי הם השתמשו במונחים המעידים על הנאה ("כיף", "חוויה", מגניב"), ורכישת תועלת ("מעניין", "למדתי הרבה", "זה תורם לי", "זה יעזור לי"). מיעוט מהתלמידים סבר אחרת ודיווח על שעמום ועל כך שחלק מן המרצים ומן התכנים אינם מושכים, אבל רובם כאמור התרשמו לטובה וגם ציינו לחיוב את פעולת ההתנדבות ("אנחנו מבסוטים שיש אנשים שדואגים לנו, שנותנים לנו פעילויות, שמסבירים לנו... זאת גאוה, להגיד שבבית הספר משקיעים בנו") והמליצו בחום על פעילות דומה בבית ספרם לשנתונים הבאים.

מה דעתך על הקורס "כללי המשחק"? הקף בעיגול את התשובה המתאימה לדעתך.

(שאלון סיום, שש קבוצות מחקר. N=103 בכל אחת מן השאלות).

ממוצע	לא (=1)	ככה-ככה (=2)	כן (=3)	
2.63	5%	27%	68%	האם השיעורים היו מעניינים?
2.59	3%	35%	62%	האם היה לך כיף בשיעורים?
2.40	11%	39%	50%	האם השיעורים גרמו לך לרצות לדעת עוד?
2.73	4%	19%	77%	האם מה שלמדת הוא מועיל לחיים?

(ב) שביעות רצון הסגל החינוכי

כל המחנכות של שש כיתות המחקר, ללא יוצא מן הכלל, ראו את הפרויקט באור חיובי:

- "השיעורים נהדרים, מקסימים";
- "פרויקט מצוין, מרצים טובים שמדברים בגובה העיניים";
- "הרעיון של הקורס הוא טוב מאד";
- "פרויקט חשוב מאד";
- "אני מאד התרגשתי בזמן המפגשים. אני עובדת יותר מעשרים שנה בביה"ס ולא ראיתי פרויקט כזה".

החלק החלש בקורס, על-פי המחנכות, הוא היעדר קישור נאות בין השיעורים והעובדה שמתנדבים באים לפעילות חד-פעמית ולא יוצרים קשר עמוק עם התלמידים:

- "הקשרים הם מאד חשובים אצל ילדים – צריך שיראו את החיבור בין שיעור אחד לשני, שיסתמכו על מה שכבר נלמד".

(ג) תכני הקורס ודרך העברתם

תצפיות במדגם של שיעורים מצביעות על כך שהשיעורים הם מובנים ומאורגנים היטב. כל שיעור סבב סביב נושא מוגדר. כמעט בכל שיעור הייתה הפעלה שחייבה פעילות-משחק או דיון ער בתוך קבוצת התלמידים, מה שיצר חוויה שהשאירה עקבות עמוקים יותר בזיכרון מאשר הרצאה פרונטלית.

הצד הפחות חזק יחסית בשיעורים בהם צפיתי, היה מתן מקום מועט יחסית לאיסוף הלקחים ולהמשגה. תכופות נוצר הרושם שהפעלה היא העיקר, ולסיכום הגיעו מרצים בדקה האחרונה ממש. בשיחות עם תלמידים התברר שאת ההפעלה כמעט כולם זכרו, אך מה בעצם ביקש השיעור לומר, היה פחות ברור. כתוצאה מכך ההטמעה לא הייתה שלמה, ונמצא שחלק מן התלמידים מבלבלים בין מושגים שהצליל שלהם דומה: "אפליה" ו-"הפללה", "הרתעה" ו-"התרעה".

לרוב המרצים כושר הדרכה טוב, הם אתגרו את התלמידים ושדרו התלהבות מן הנושא שהעבירו. עיון במערכי השיעור מלמד על ההשקעה הרבה שהתלוותה לבנייתם. רוב המתנדבים אמרו בשיחות שהתקיימו במשרדי עו"ד שהמערכים היו מוצלחים ונתנו בסיס טוב להעברת השיעור; מיעוטם סבר שהמערכים לא תאמו, בהפעלות ובדוגמאות, את רמת האוכלוסייה.

המחנכות, אף הן צופות מן הצד בתהליך, התרשמו מאד לחיוב:

- "השיעורים מועברים באופן מאד מעניין ואטרקטיבי";
- "שילוב מעולה של עו"ד עם הצד המתודי של העמותה".

(ד) שינוי שהקורס יוצר אצל התלמידים

באשר לשינוי שפרויקט כזה מחולל היו דעות שונות, הן באשר לסוג ההשפעה והן באשר לאיפיון האוכלוסייה הנתרמת ממנו.

לצד מחנכות שהביעו ספק בתחילת הדרך בהקשר לתועלת שיש בקורס, היו שדיווחו על השפעות חיוביות: "עולם המושגים שלהם גדל... הידע גדל, הסקרנות שלהם עולה, הם מתעניינים יותר...".

יש דעה שתרומתו של הקורס מורגשת במיוחד אצל אוכלוסיות ספציפיות. למשל, קבוצת התלמידים החלשים היא כפי הנראה אוכלוסייה שמרוויחה במיוחד מן הפעילות: יש תלמידים המקובלים כחלשים שדווקא בשיעורי "כללי המשחק" מגלים עניין ומשתתפים:

- "דווקא יש תלמידים חלשים שלא מתעניינים בד"כ במקצועות בבי"ס והקורס הזה מעניין אותם" – תלמיד;
- "זו נקודה חיובית מאד בפרויקט"; "דווקא תלמידים שלא מצפים מהם... פורצים קדימה" – מחנכות.

על-פי המחנכות, ההסבר לכך הוא שבפעילות מסוג זה הדרישות הן אחרות מאשר בפעילות הבית ספרית הרגילה ואינן מעמידות את התלמידים במבחן ("לא צריכים כאן לכתוב ולהכין שיעורי בית... רק לדבר").

אשר לשינויים נוספים, ניכר קושי של המחנכות לבודד את השפעת הקורס מתוך מגוון המשתנים הפועלים על תלמיד [יש שינוי... (אבל) אני לא יכולה לאבחן אם זה דווקא בעקבות הפעילות של שיעור אחר"].

דיווח עצמי של תלמידים מרמז להשפעה מסיימת ברמת המודעות:

- "גורם לי לחשוב על הנושאים";
- "לחשוב על מה שמותר ואסור";
- "אני מחפש באינטרנט";
- "לפעמים אני שואלת את ההורים שלי";

אך קשה להם להצביע על השפעה ברמת ההתנהגות.

(ה) תועלת ושימושיות התכנים

המחנכות רואות תועלת בהעברה (טרנספראנס) של הנלמד לתחומים לימודיים אחרים: אזרחות, היסטוריה וחינוך, וכן סיוע לחיזוק הקשר למדינה.

התלמידים מדווחים בשיחות שנערכו ובשאלונים על הגברת המוטיבציה להיות עו"ד ועל ידיעת חוקים שעשויים לשמש אותם בחיי היום יום ("אם אני בצרות, אסתבך... אדע מה לעשות... לאיזה עו"ד ללכת, מה מגיע לי, איזה שאלות לשאול, לאן ייקחו אותי").

היכן לדעתך תוכל להשתמש, כיום ובעתיד, בדברים שלמדת בשיעורים? תן דוגמאות².

(שאלון סיום, שש קבוצות מחקר. N=105).

מספר משיבים	קטגוריית תשובה
18	(כדי להיות עו"ד / שופט (בעתיד))
17	אם אצטרך להופיע בבית משפט ("אם אסתבך", "במקרה של תביעה"; "כשיגנבו לי או ירביצו לי")
11	פתרון סכסוכים / בעיות (ריבים, קטטות; "לפתור הכל בדיבורים"; "להגיע לפתרון שלשני הצדדים יהיה טוב")
9	בהמשך הלימודים (יסודי, תיכון, אוניברסיטה)
6	בעבודה / בעסקים
6	בידיעת הזכויות שמגיעות לי
4	תועלות ספציפיות (חוזים, פטנטים, ניסוח מודעת דרושים בעיתון)
3	קבלת החלטות ("שיקול אם כדאי לי לעשות משהו – מה חומרת העונש")

² אנו נוטים להתרשם מדפוסים שיש להם תמיכה כמותית; אך לפרקים כדאי להאיר תשובה נדירה באיכותה של תלמידה אחת, שהשיבה כאן: (השימוש הוא) "לעזור לחברים שמתעסקים בדברים לא חוקיים, לפתוח להם את העיניים, להוביל אותם לטובה".

ראויה לציון גם שכיחות הקטגוריה של **תועלת בפתרון סכסוכים**; בהשוואה בין קבוצות המחקר לבין קבוצות הביקורת נמצא ביניהן הבדל מובהק בדרך פתרון קונפליקט: תלמידים שלמדו בקורס "כללי המשחק" נטו יותר לבחור בתשובה מספר 2, כתוצאה ישירה מן ההכוונה לראות תמיד שני צדדים ולהסתכל על הדברים באופן מאוזן. כפי שניתן לראות בטבלה הבאה, התלמידים בקורס "כללי המשחק" נטו לבחור בפתרון שבו שני הצדדים מרוויחים, בשיעור גבוה באופן מובהק מן התלמידים בקבוצת הביקורת.

באלימות או בפניה למורה	בפניה למורה כדי שתכריע מי צודק	בניסיון להגיע לפתרון שלשני הצדדים יהיה טוב	באלימות (הולכים מכות)	כאשר כיום יש לך ריב עם תלמיד אחר בבית הספר, כיצד הוא יסתיים?
-	18.4%	62.1%	19.4%	קבוצת מחקר (N=103)
12.9%	19.4%	45.2%	22.6%	קבוצת ביקורת (N=31)

$X^2 = 14.60$; $P < .01$

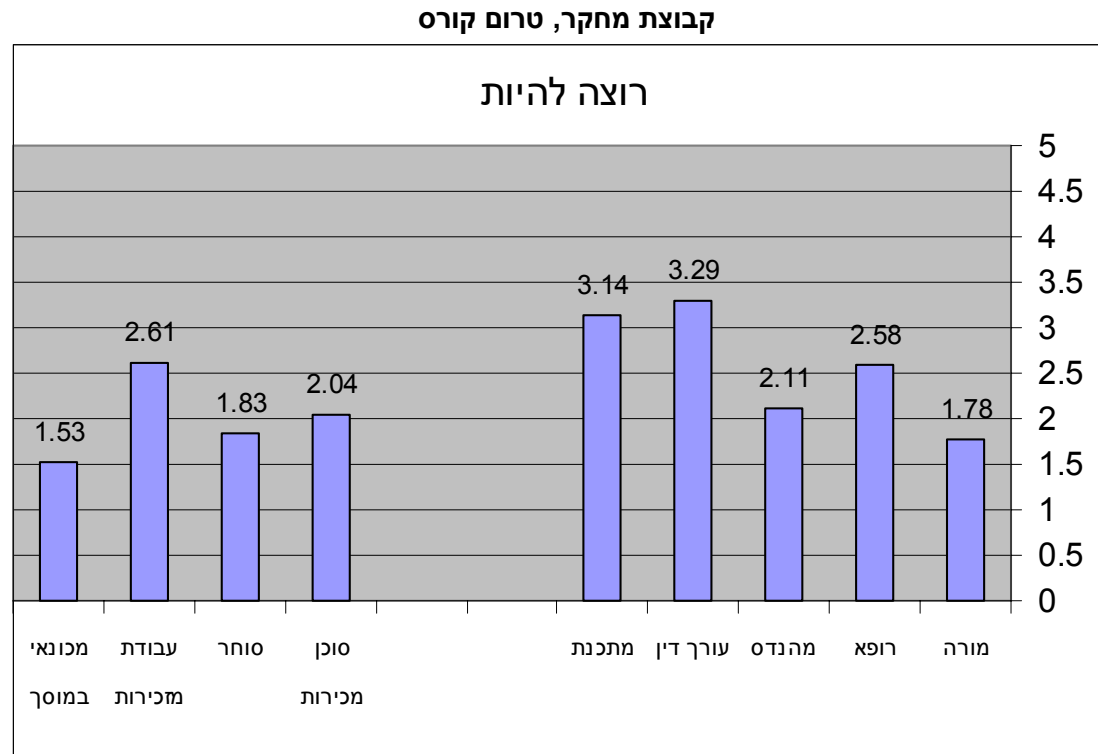
אפקט דומה נמצא גם כאשר בחנו את חתך בתי הספר היסודיים בלבד:

באלימות או בפניה למורה	בפניה למורה כדי שתכריע מי צודק	בניסיון להגיע לפתרון שלשני הצדדים יהיה טוב	באלימות (הולכים מכות)	כאשר כיום יש לך ריב עם תלמיד אחר בבית הספר, כיצד הוא יסתיים?
-	23.2%	58.5%	18.3%	קבוצת מחקר בחתך בי"ס יסודיים (N=82)
20.0%	25.0%	35.0%	20.0%	קבוצת ביקורת בחתך יסודי (N=20)

$X^2 = 18.10$; $P < .01$

(ו) שינוי ברמת השאיפות ובתחושת המסוגלות

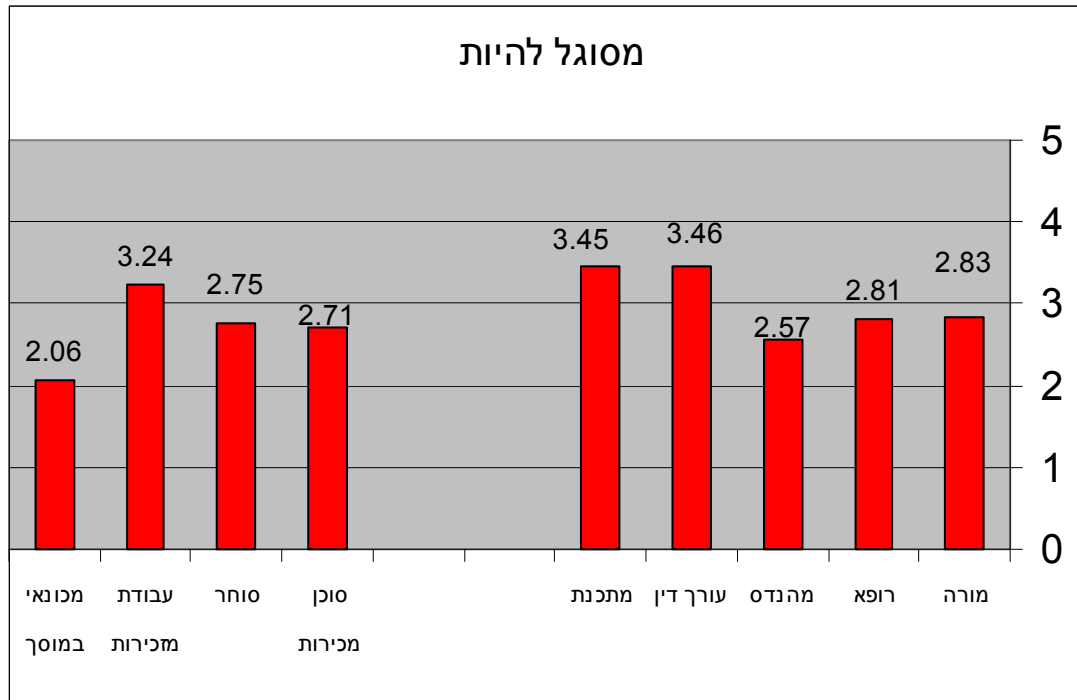
בדיקת רמת השאיפות של משתתפי הקורס היא מורכבת. ראשית נבחן את העדפותיהם המקצועיות של התלמידים:

אנו רואים שאשכול המקצועות האקדמיים / "צווארון לבן" המופיע בצד ימין של התרשים, מועדף אצל התלמידים באופן ברור על פני אשכול המקצועות הלא-אקדמיים / "צווארון כחול" המופיע בצד שמאל של התרשים.

ההבדל הזה עדיין קיים, אם כי בצורה הרבה פחות מודגשת, גם בתשובה לשאלה עד כמה הם מסוגלים, לדעתם, להגיע למקצועות הנ"ל.

קבוצת מחקר, טרום קורס

באופן מפתיע תחושת המסוגלות של התלמידים גבוהה יותר מרצונם להגיע לתפקיד, בכל אחד מתשעת המקצועות! אמנם, במקצועות שאינם דורשים השכלה גבוהה, שנתפסים כפחות אטרקטיביים, היינו מצפים לתוצאה כזו (למשל, "אני לא כל כך רוצה להיות סוכן מכירות, אבל אני מסוגל לבצע תפקיד זה בהצלחה"). אולם במקצועות הדורשים השכלה גבוהה, הנתפסים כיוקרתיים יותר, ציפינו לפער הפוך בין רצונם של התלמידים לבין תחושת המסוגלות שלהם (משהו בסגנון "הייתי רוצה להיות רופא, אבל בתוכי פנימה אני לא חושב שזה יקרה"). תוצאה כזו לא נמצאה כלל. ייתכן שהתלמידים אינם מבינים לאשורו את המאמץ הנדרש על מנת להגיע למקצועות כאלה; לחילופין, ייתכן שהם מגוננים על דימויים הירוד בהפגנת זחיחות כלפי חוץ.

כפי שניתן לראות בטבלה הבאה, לא נמצאה השפעה של הקורס על השאיפות המקצועיות אולם נמצאה השפעה מסוימת על תחושת המסוגלות (בהקשר זה, ראה בהמשך הערה בדבר ההתאמה הבעייתית של אחד מבתי הספר בקבוצות הביקורת).

מובהקות סטטיסטית F (1, 199)		קבוצת מחקר – אחרי הקורס		קבוצת מחקר – לפני הקורס		
P	F	סטיית תקן	ממוצע	סטיית תקן	ממוצע	
.659	.20	.802	2.54	.965	2.56	רוצים - מקצועות אקדמיים, צווארון לבן
.355	.86	.795	2.10	.771	1.99	רוצים – מקצועות לא אקדמיים, צווארון כחול
.811	.06	.967	3.06	1.02	3.03	מסוגלים - מקצועות אקדמיים, צווארון לבן
.056 *	3.68	.988	3.01	.998	2.74	מסוגלים - מקצועות לא אקדמיים, צווארון כחול

המספרים משקפים ממוצעים בסולם 1 עד 5;

מתוך שיחות שלי עם התלמידים ומתוך השאלונים שמילאו, עולה שלא מעט תלמידים בבתי הספר שנדגמו מבטאים שאיפות גרנדיוזיות ("להיות כוכבת בטלוויזיה", "להיות כדורסלן בליגת העל", "להיות דוגמנית"). . יתכן ויש לנסח את יעדי הפעילות בעתיד לא כהעלאה רמת השאיפות אלא כהסטה שלה מיומרות לפרסום ותהילה לעבר רכישת מקצוע המבוסס על השכלה אקדמית.

ממצא מעניין התקבל בבדיקת תחושת המסוגלות של משתתפי הקורס. ציפינו לכך שתעלה תחושת המסוגלות של התלמידים בקבוצת המחקר לגבי מקצועות אקדמיים, יוקרתיים. דבר זה לא קרה. תחת זאת, נמצאה עלייה מסוימת, על גבול המובהקות הסטטיסטית, בתחושת המסוגלות שלהם בתום הקורס, לבצע מקצועות של "צווארון כחול". במילים אחרות, תחושת המסוגלות של התלמידים גברה בהקשר למקצועות שאליהם סביר שנטו מלכתחילה.

כאשר פורטים את תוצאות קבוצת המחקר למקצועות פרטניים, מבחינים בדפוס דומה:

עד כמה אני מאמין שאני מסוגל להיות...
(סולם 1 עד 5, המספרים משקפים ממוצעים)

שם המקצוע	מדידה לפני הקורס	מדידה אחרי הקורס	מובהקות סטטיסטית
מורה	2.83	3.03	P = .296
רופא	2.81	3.08	P = .210
סוכן מכירות	2.71	3.32	P = .007 *
מהנדס בנין	2.57	2.57	P = .964
סוחר	2.75	3.18	P = .043 *
עורך דין	3.46	3.53	P = .701
עובדת מזכירות	3.24	3.59	P = .104
מכונאי במוסך	2.06	2.23	P = .433
מתכנת מחשבים	3.45	3.48	P = .886

אמנם, בניתוח ה-MANOVA לבדיקת ההבדלים בין מדידת הלפני ואחרי, לא נמצא הבדל מובהק [F (9, 176) = 1/39; P > .05] אולם בניתוחי השונות שנעשו לכל משתנה בנפרד נמצאו הבדלים בתחושת המסוגלות במקצועות הזוטרים של סוכן מכירות ושל סוחר. זהו ממצא מעניין, אם כי משמעותו מוחלשת לאור העובדה שבין תוצאת קבוצת המחקר בתום הקורס לבין תוצאת קבוצת הביקורת – אין כל הבדל.

שתי שאלות פתוחות שהופיעו בשאלון היו – באיזה מקצוע היית רוצה לעסוק כאשר תהיה גדול, ובאיזה מקצוע לדעתך תעסוק באמת כאשר תהיה גדול. התשובות לשאלות אלה קובצו לארבע קטגוריות, שתוצאותיהן – הנותנות משנה תוקף לתוצאות שפורטו לעיל – מופיעות בשתי הטבלאות הבאות.

באיזה מקצוע היית רוצה לעסוק כשתהיה גדול?

לא-אקדמאי ניהולי/בכיר	לא-אקדמאי זוטרי	עורך דין	אקדמאי למעט עורך דין	
4.6%	54.0%	11.5%	29.9%	קבוצת מחקר – לפני הקורס (N=87)
2.3%	55.2%	14.9%	27.6%	קבוצת מחקר – אחרי הקורס (N=87)
0%	61.5%	7.7%	30.8%	קבוצת ביקורת – אחרי הקורס (N=26)

באיזה מקצוע לדעתך תעסוק באמת כאשר תהיה גדול?

לא-אקדמאי ניהולי/בכיר	לא-אקדמאי זוטרי	עורך דין	אקדמאי למעט עורך דין	
1.4%	48.6%	13.5%	36.5%	קבוצת מחקר – לפני הקורס (N=74)
2.8%	54.9%	14.1%	28.2%	קבוצת מחקר – אחרי הקורס (N=71)
0%	64.0%	4.0%	32.0%	קבוצת ביקורת – אחרי הקורס (N=25)

ניתן לראות שכמחצית מן התלמידים מכוונת עצמה לתפקידים לא אקדמיים זוטרים, וההבדלים בתוך קבוצת המחקר ובינה לבין קבוצת הביקורת אינם משמעותיים. באופן טבעי, יותר תלמידים מקבוצת המחקר רוצים להיות עורכי דין, אך ייתכן ואפקט זה נוצר כבר בפתיחת הקורס – כאשר נודע להם על קיומו.

בדיקה נוספת – ואחרונה - של מוטיבציה ושל תחושת מסוגלות, באמצעות משפטי חיווי שהתלמידים נתבקשו לציין את מידת הסכמתם להם, מאששת שוב את המסקנות. אין הבדלים כמעט בכלל, ובוודאי לא כאלה שמתקרבים להיות מובהקים – בתוך קבוצת המחקר (מדידה לפני הקורס ואחריו) ובינה לבין קבוצת הביקורת.

ז) מוטיבציה להישגים

קבוצת ביקורת – אחרי הקורס (30 משיבים)	קבוצת מחקר – אחרי הקורס (101 משיבים)	קבוצת מחקר – לפני הקורס (92 משיבים)	
4.87	4.87	4.86	חשוב לי לסיים בהצלחה את הלימודים בבי"ס תיכון
4.80	4.74	4.84	חשוב לי להשיג תעודת בגרות מלאה
4.20	4.00	4.14	חשוב לי ללמוד באוניברסיטה
4.57	4.66	4.64	חשוב לי להשיג עבודה שיש בה שכר גבוה
3.53	3.71	3.85	חשוב לי להתנדב לכל מיני משימות למען החברה

המספרים משקפים ממוצעים בסולם 1 עד 5

ח) תחושת מסוגלות

קבוצת ביקורת – אחרי הקורס (30 משיבים)	קבוצת מחקר – אחרי הקורס (101 משיבים)	קבוצת מחקר – לפני הקורס (92 משיבים)	
4.20	3.95	4.18	אני מאמין שהעתיד שלי יהיה טוב יותר מאשר החיים שלי כיום
4.80	4.57	4.66	אני יכול להצליח בכל משימה אם אשקיע מספיק מאמץ
4.30	4.20	4.11	אני יכול להשיג את מרבית המטרות שהצבתי לעצמי
3.73	3.92	3.96	כאשר אני עומד מול משימות קשות אני בטוח שאוכל לבצען
3.77	3.89	4.03	אם אני נקלע לצרה, אני בדרך כלל מצליח למצוא פתרון
4.10	4.04	4.18	אני בדרך כלל מצליח להסתדר ולהתמודד עם כל מה שעומד בדרכי
4.20	4.01	4.17	אני בטוח שאצליח לבצע ביעילות מטלות חדשות שאינני מכיר

המספרים משקפים ממוצעים בסולם 1 עד 5

(ט) רכישת ידע

אחת השאלות המסקרנות במחקר הייתה האם פעילות בת 15-12 מפגשים קצרים יכולה לחולל שינוי ברמת הידע של התלמידים ביחס למושגי יסוד שנידונו בתוכנית, כמו זכויות, חוזה, חופש ביטוי, וניתוח נקודת המבט של שני הצדדים בכל נושא. לשם כך חוברו חמישה ניתוחי אירוע שתשובותיהם נבדקו ע"י עורכי דין (הוקפד על כך שהבודקים לא יתנו ציונים לכיתה שאותה לימדו).

בניתוחי האירוע קיבלו כיתות המחקר ציונים גבוהים יותר, באופן מובהק על פי ניתוח שונות, מאשר כיתות הביקורת. $F(1,133) = 6.74, P < .01$; גם כאשר בודקים חתך של מגזר בתי הספר היסודיים בלבד, מתקבלת תוצאה מובהקת: $F(1, 100) = 4.503, P < .05$.

תוצאות מבחני הידע

סטטיית תקן	ממוצע (סולם 0 – 8)	
.415	5.59	כל קבוצת המחקר (N=103)
.419	4.50	כל קבוצת הביקורת (N=32)
.406	5.69	קבוצת מחקר בחתך בי"ס יסודיים (N=82)
.447	4.60	קבוצת ביקורת בחתך בי"ס יסודיים (N=20)

(י) תרומת הקורס למתנדבים

בכדי לעמוד על הערך שפעולת ההתנדבות במסגרת 'שיעור אחר' מעניקה למתנדבים, אספנו בכל משרד בין ארבעה לחמישה מתנדבים שכל אחד מהם (רכז הפעילות, עו"ד, מתמחים) העביר שיעור (או הכנה למשפט המבויים) במסגרת הקורס השנה. כל אחד מהם השיב על שאלון קצר (ראה הטבלה הבאה) וכולם ביחד רואינו במסגרת קבוצתית. ההתרשמות שהתקבלה עשויה להיות מעט מוטה כלפי מעלה, מאחר שניתן להניח שמי שמסכים להקדיש זמן ומאמץ נוספים לשיחה עם עורך המחקר הוא בעל מחויבות מעל לממוצע בהשוואה לכלל המתנדבים. בכל זאת ניתן להסיק שההתנדבות במסגרת העמותה מספקת את המתנדבים במידה רבה וכי למיטב שיפוטם חל קידום של התלמידים: יותר בהיבט של קידום רמת השאיפות באשר לעתיד ותחושת מסוגלות, פחות בהיבט של ידע.

המתנדבים מדווחים על מידה רבה של הנאה, תחושת עשייה והתלהבות. הם רואים עצמם ממשיכים להתנדב בשורות העמותה לסוג דומה של פעילות. הם סבורים שהקורס תורם הן לתלמידים והן למתנדבים-עצמם:

- "אני נהייתי מן המפגש, חשיפה למערכת החינוך, יש כאן משהו ששובר את הניתוק ומחבר אותנו לחיים".
- "גם לי זה תורם – גיוון, פרופורציות לחיים".
- "אני אוהב את הפרויקט. תמיד כשאני יוצא משם, אני אומר שלהיות מורה זה יותר קשה מאשר להיות עו"ד, שהילדים יותר חכמים ממה שאנו נותנים להם קרדיט, ושהייתי שמח להעביר יותר שיעורים – אם כי לא ברור אם אעמוד בזה...".
- "יש תיקים במשרד שאנחנו עושים בחינם, המשרד לא מרוויח. בפעילות של שיעור אחר יש יותר רווח – אנחנו גם תורמים מן היכולת שלנו כעו"ד, וגם מאפשר לנו לצאת מן המסגרת היומיומית".

תוצאות שאלון משוב למתנדבים

שאלה	N	תשובות	תוצאות
1 האם השתתפת בשנים קודמות בהעברת שיעורים מטעם עמותת "שיעור אחר"?	26	כן	50%
		לא	50%
2 האם התנדבת בעבר במסגרת כלשהי?	26	כן	88%
		לא	12%
3 אם השבת בחיוב לשאלה הקודמת: האם התנדבת במסגרות חינוכיות? לא / כן (איזה?)	23	לא	52%
		כן	48%
4 כמה זמן לערך השקעת בהכנת שיעור?	25	חצי שעה עד שעה	36%
		שעה וחצי עד שעתיים	36%
		מעל שעתיים	28%
5 האם נעזרת לצורך ההכנה במערכי השיעור של העמותה?	23	כן	87%
		לא	13%
6 האם מצאת את המערכים מועילים?	23	במידה מועטה	4%
		במידה חלקית	26%
		במידה רבה	70%

7. באיזו מידה היו לך באופן אישי בשיעורים שהעברת -

במידה רבה (5) מאד	במידה רבה (4)	במידה בינונית (3)	במידה מועטה (2)	במידה מועטה (1) מאד	
32%	56%	12%			הנאה [4.20 ממוצע N=25]
36%	44%	20%			תחושת עשייה / תרומה [25] [4.16 ממוצע N=
20%	72%	4%	4%		התלהבות [4.08 ממוצע N=25]

שאלה	במידה רבה מאד (5)	במידה רבה (4)	במידה בינונית (3)	במידה מועטה (2)	במידה מועטה מאד (1)
8 באיזו מידה אתה חש שהשיעור שהעברת בהתנדבות תורם לך, באופן אישי? [3.96 ממוצע N=26]	23%	54%	19%	4%	
9 באיזו מידה אתה חש שהשיעור שהעברת בהתנדבות ענה על ציפיותיך? [3.77 ממוצע N=26]	8%	61%	31%		
10 באיזו מידה אתה רואה עצמך ממשיך להתנדב במסגרת "שיעור אחר" בשנים הבאות? [4.30 ממוצע N=26]	42%	46%	12%		

11. עד כמה גילו התלמידים במפגש/ים שהעברת מעורבות ומוטיבציה? **N=26 ממוצע 3.85**

- (5) במידה רבה מאד **15%**
- (4) במידה רבה **58%**
- (3) במידה בינונית **23%**
- (2) במידה מועטה **4%**
- (1) במידה מועטה מאד

12. מתוך כל הכיתה, איזה אחוז של הילדים היו פעילים ומעורבים בשיעור/ים שלך? **N=25**

- (4) מעל 75% **32%**
- (3) בין 50% ל- 75% **56%**
- (2) בין 25% ל- 50% **12%**
- (1) פחות מ- 25% מן הכיתה

13. באיזו מידה לדעתך חל קידום של תלמידים שעברו את הקורס בהיבטים הבאים:

אינני יכול להעריך (9)	במידה מועטה מאד (1)	במידה מועטה (2)	במידה בינונית (3)	במידה רבה (4)	במידה רבה מאד (5)	
			46%	54%		ידע [3.54 ממוצע N=24]
			39%	52%	9%	ערכים [3.70 ממוצע N=23]
			46%	42%	12%	תחושת יכולת, מסוגלות [3.67 ממוצע N=24]
		5%	24%	47%	24%	רמת שאיפות לגבי העתיד [21] [3.90 ממוצע N=

14. מה הערך שהמשרד שבו אתה עובד, מקבל, לדעתך, מן הפעילות ההתנדבותית במסגרת "שיעור אחר"?

האם זה משנה משהו בהשקפה, בדרך החשיבה, בהתנהגות? **N=26**

תשובות נפוצות:

- מגע עם המציאות במדינה, חשיפה לאוכלוסיות שמזלן לא שפר עליהן, יוצאים ממגדל השן – **19%**
- התנדבות כערך, מעורבות, עשייה, – **15%**
- גיבוש של עובדי המשרד, הזדהות בין המתנדבים, משימה משותפת – **15%**
- תדמית – אנחנו לא רק רודפים אחרי כסף אלא גם בני אדם – **12%**
- הנאה – **12%**
- תחושת תרומה – **12%**
- אין ערך ברמת המשרד, אלא רק תרומה אישית של המתנדב – **23%**

יש גיבוי נרחב לדעה שהקשר בין המתנדבים לבין התלמידים, ברמתו הנוכחית, הוא מועט מדי. "אתה נוחת כמו עב"מ, לוקח לך רבע שעה רק ליצור קשר"; " $\frac{3}{4}$ שעה זה מאד קצר לי"; "השיעורים קצרים מדי להעברת נושא". כמענה לכך יש הצעות מצד המתנדבים להאריך את השיעורים, או את מספר המפגשים, או בכל אופן לקבוע מכסה של שני שיעורים לכל מתנדב בתור סף לקיום פעולה התנדבותית.

אחת השאלות המהותיות בנוגע למשרדים שהתנדבו היתה באיזו מידה פעולת התנדבות של פרטים הופכת ארגון לארגון-מתנדב. האם הפעולה ההתנדבותית תורמת רק לפרט או שמעצם היות פרטים רבים בארגון שמבצעים פעולות התנדבותיות, מקבל משרד עורכי הדין ערך מוסף ומשתנה בו 'רוח הארגון'.

נראה שהתשובה לשאלה זו תלויה במידת המחויבות שיש להנהלת המשרד - ובעיקר לשותפים הבכירים - כלפי ההתנדבות ב'שיעור אחר'. במקרה אחד לפחות, המתנדבים חשו שההתנדבות נבעה מלמטה וכי המשרד לא הפך ל'ארגון מתנדב', לא תרם ולא נתרם מעבר לפרטים בתוכו שהתנדבו. מאידך, ברוב המשרדים ההתנדבות הקיפה את כל המשרד והמתנדבים חשו גיבוי ולעתים גם ראו במנהלי המשרד דוגמה אישית לפעילות התנדבותית-ערכית.

7. דיון

מדידת תוצאות בארגוני מגזר שלישי (ארגונים אזרחיים, שאינם ציבוריים או עסקיים), היא עניין בעייתי. "שלא כמו במגזר העסקי, שם יש 'שורה תחתונה' המהווה מדד ברור ובר-השוואה בין ארגונים, בארגוני המגזר השלישי המצב כידוע הרבה יותר מורכב וכמעט בלתי אפשרי... אני מאמץ את הגישה שאומרת 'בארגוני מגזר שלישי אין שורה תחתונה אחת, יש כמה שורות תחתונות'..." (פרופ' בני גדרון / "מי מפחד ממדידת תוצאות בארגוני המגזר השלישי" / בי"ס לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית, 2004).

הספרות מבחינה בין ארבעה מונחים:

(I) תשומות (inputs) - משאבים התורמים לתוכניות או לפעילויות הארגון. בפעילות עמותת 'שיעור אחר', הכוונה היא, למשל, למתנדבים, תרומות, הדפסות וצילומי דפי תרגול.

(II) פעילויות (activities) - הדברים הספציפיים שהארגון מבצע באמצעות התשומות שלו. למשל, הפקת תוכניות לימוד, קיום קורס בבי"ס, עריכת ביקור בבית משפט.

(III) תפוקות (outputs) - תוצרים ישירים של פעילויות הארגון. למשל, כמה קורסים התקיימו, כמה תלמידים נכחו בכל שיעור, כמה משרדים התנדבו.

(IV) תוצאות (outcomes) - השינויים שחלו אצל המשתתפים (תלמידים, סגל חינוכי, מתנדבים) כתוצאה מן הפעילות. על-פי Hatry, 1996, "השינויים הם בהתנהגות, במיומנויות, בידע, בעמדות, בערכים".

במחקר הנוכחי ניסינו לעסוק בעיקר ברמת ה**תוצאות**. כאן נכנסת הסוגיה של עיתוי המדידה: ברור שעל מנת להיווכח בשינויים בעלי משמעות, עדיפה מדידה ארוכת טווח. באופן אידיאלי, היינו צריכים לדגום את התלמידים של "כללי המשחק" בחלוף מספר שנים, ולבחון האם נוצרו הבדלים בינם לבין תלמידים שלא למדו את התוכנית.

ביצוע מדידה כזו אינו נראה כרגע מעשי; ועל כן השתדלנו לבחון השפעות בטווח הקצר, אך התמקדנו בהשפעות בעלות משמעות. לא רק "האם לתלמידים היה כיף?" או "האם המחנכות מרוצות מן הפעילות?" אלא גם, ובעיקר - "מה האפקט של הקורס", "מה השתנה אצל התלמידים בידע, בערכים, בהתנהגות", "האם התנדבות של פרטים יצרה בקרב משרד עורכי הדין נורמות של ארגון מתנדב".

קשיים מתודולוגיים

אחד מבתי הספר שבקבוצת המחקר כבר פתח את הקורס בעת שהחל המחקר ולפיכך לא הועבר בו שאלון פתיחה; מלבד זאת, אחד מבתי הספר התיכוניים שיוצגו הן בקבוצת המחקר והן בקבוצת הביקורת מאופיין באוכלוסיית קצה (קולט תלמידים שנפלטו ממסגרות לימודיות רגילות); בית ספר אחר – מקבוצת הביקורת - משלב בפעילותו השוטפת מגוון של פעילויות העצמה ותכני העשרה, מה שעשוי להשפיע על רמת השאיפות והמסוגלות של תלמידיו. עובדות אלה מעוררות ספק באשר למידת הייצוגיות של בתי הספר שנבחרו ע"י העמותה לשמש כנשואי המחקר.

בעיות נוספות כרוכות בעיתוי של העברת השאלונים (ראה לעיל עמ' 5 ו-23), וכן לרמה הנמוכה יחסית של הבנת הנקרא של נשואי המחקר שיתכן שהיתה לה השפעה על תשובותיהם.

כדי לצמצם את ההשפעה האפשרית של בית ספר בודד על התוצאות, בכל פעם שנמצאה תוצאה מובהקת מבחינה סטטיסטית, ווידאנו שהיא תקפה גם עבור מגזר בתי הספר היסודיים; ועם זאת, התוצאות שנתקבלו כפופות לסייגים לעיל.

בכל מקרה, בעתיד מומלץ לתכנן את הפעולה המחקרית מספיק זמן מראש ולבחור מדגם בתי ספר רחב ומייצג יותר.

סיכום הממצאים

ההשערה הראשונה הייתה שהתלמידים, הסגל החינוכי והמתנדבים ידווחו על שביעות רצון ועל הנאה מן הפעילות של קורס "כללי המשחק". השערה זו אומתה באופן מלא. כל הצדדים הרוויחו מקיום הפעילות, והעריכו אותה כבעלת ערך, חווייתית ותורמת.

ההשערה השנייה הייתה שבקרב התלמידים יחול שינוי גישה/עמדה בקשר לנושאים שנדונו במהלך הקורס, שעליו ידווחו ובו יחוש במקביל גם הסגל החינוכי שצפו בהם לאורך זמן. השערה זו אומתה במידה חלקית. רבים מן התלמידים הצביעו על תועלות קונקרטיות שהקורס נתן להם; נמצא שינוי בדרך החשיבה לגבי אופן פתרון קונפליקט, באשר רבים ממשתתפי הקורס נוטים כיום לבחור בפתרון מאוזן, הטומן בחובו רווח לשני הצדדים. כמו כן דווח מצד כל המעורבים, על שינוי התנהגותי במגזר התלמידים החלשים, המגלים יותר עניין ומעורבות בפעילות "כללי המשחק" מאשר בשיעורי בית ספר רגילים. עם זאת, לא ניתן לקבוע שקיום הקורס גרר שינוי התנהגותי מוחשי ומדיד אצל אוכלוסיית התלמידים שהשתתפו בו.

ההשערה השלישית גרסה שרמת השאיפות של התלמידים שישתתפו בקורס תתרחב ותעלה, והם יכוונו עצמם להגיע בעתיד למטרות גבוהות או רחוקות יותר. השערה זו לא אומתה. לא נמצאו הבדלים מוטיבציוניים בתוך קבוצת המחקר ובינה לבין קבוצת הביקורת. המוטיבציה הראשונית של תלמידים אלה להצליח היא, לפי השאלונים, גבוהה מאד, ולפיכך הסיכוי ליצור בה שינוי הוא מלכתחילה קטן. קשה לדעת אם המוטיבציה המדווחת היא אמיתית או שהיא מבטאת "רצייה חברתית", נטייה להיענות לאווירה הבית ספרית הקיימת בבתי ספר שבהם התקיים המחקר. מן המחקר למדנו שתלמידים בבתי ספר חלשים אינם בהכרח בעלי שאיפות נמוכות, אלא שהם בעלי שאיפות בתחומים צרים וספציפיים, הכרוכים בתהילה ובפרסום, ולא דווקא בהפגנת מיומנות וכישורים.

ההשערה הרביעית הייתה שתחושת המסוגלות של התלמידים תתעצם, והם יאמינו יותר כי ביכולתם להגשים בהצלחה את מטרותיהם. השערה זו אומתה באופן חלקי, באשר נתקבל ממצא מסוים המעיד על הגברת תחושת המסוגלות אצל קבוצת המחקר במקצועות מסוג "צוארון כחול". נדרשות בדיקות נוספות לבחינת סוגיה זו.

ההשערה החמישית הייתה שהתלמידים שייטלו חלק בקורס ירכשו ידע רלוונטי בהתאם לתכנים שעברו במהלך הקורס. השערה זו אומתה, ובמבחני הידע – בכתב וגם בעל-פה – התלמידים שהשתתפו בקורס "כללי המשחק" השיגו תוצאות טובות יותר באופן מובהק מאשר תלמידי קבוצת הביקורת.

ההשערה השישית והאחרונה הייתה שהמתנדבים במשרדי עורכי הדין והארגון שאליו הם משתייכים יחוו נתרמים מן הפעילות ויבטאו רצון להמשיך ולקיים פעילות התנדבותית המשכית, בעלת אופי דומה. השערה זו אומתה באופן מלא לגבי המתנדבים כפרטים, וקיבלה חיזוק – אם כי לא אישור גורף – לגבי משרדי עורכי הדין שעמדו מאחוריהם.

בסך הכל נראה כי לקורס "כללי המשחק" יש השפעות חיוביות ניכרות. הוא נתפס כפעילות מבורכת וחשובה על ידי התלמידים, הסגל החינוכי ועורכי הדין המתנדבים; הוא מנחיל ידע רלוונטי ובעל ערך למשתתפים בו; הוא מקדם את יכולתם לפתור בעיות באופן מאוזן תוך ראיית שני הצדדים של המטבע; הוא נותן הזדמנות לאוכלוסיות חלשות לבטא את עצמן; והוא מביא תחושת סיפוק ותרומה משמעותית גם למתנדבים.

התצפיות והשיחות השונות חשפו את המשמעות שייחסו התלמידים להיות המרצים מודל התנדבותי לחיקוי עבורם. ערך לא מבוטל יש גם בראיית כל הפעילות של "כללי המשחק" בתוך הקונטקסט הכללי של צמצום פערים בתוך החברה הישראלית: התלמידים נכחו לדעת שעורכי דין הם בשר ודם כמוהם, ומן הצד השני עורכי הדין נחשפו לאוכלוסייה שכנראה לא היו באים אתה במגע בדרכים אחרות. בסך הכל המפגש יצר קירוב בין האוכלוסיות, רצון להעמיק את ההיכרות שנוצרה ושבירת דעות קדומות.

8. המלצות

לעצם קיום מחקר הממוקד בתוצאות, יש אפקט החורג מן הפעולה המחקרית עצמה. הוא יכול - וצריך - להביא את העמותה לדיון מחודד וממוקד יותר במטרותיה המרכזיות; הוא מצביע על נקודות הטענות שיפור, ולפעמים גם על דרך אפשרית להשגתן.

כפי שצוין בסעיף ה'רקע', מסמך זה נועד להוות כלי לבחינה מחדש ולשיפור עבור עמותת 'שיעור אחר'. מעבר לתוצאות המחקר המתייחסות ישירות להשערות, הייתי ממליץ לצוות העמותה לקיים חשיבה על הסוגיות הבאות:

- הגדרה מחודדת יותר של מטרות הפעילות בתחום 'רמת השאיפות' וה- 'מסוגלות'.
- שקלול המטרות על-פי חשיבותן היחסית, והנחלת סדר חשיבות המטרות למתנדבים ולמוסדות החינוך.
- בחינה מחודשת של נפח הפעילות המוקצה לכל כיתה. ייתכן כי פעילות רחבה יותר, המתפרשת על פני טווח זמן ממושך יותר, תיצור מסה קריטית משמעותית יותר שתסייע בהשגת יעדי העמותה.
- הרחבה והדגשה של פרק הסיכום וההמשגה בתוך השיעורים, כך שמה שייזכר על-ידי התלמידים הוא הלקח של השיעור ולא רק החוויה עצמה.
- מתוך המבחנים עולה, שהתלמידים מתקשים לאבחן בין הזווית המוסרית לבין הפסיקה החוקתית. כאשר תלמידים נשאלים באירועים שונים האם המעשה שמתואר בהם הוא תקין, הם תכופות שוללים אותו מן הבסיס המוסרי ("זה לא הוגן", "לא יפה לעשות דברים כאלה", "אסור לספר משהו שאמרו לך בסוד") ולא מן הזווית החוקתית (עם מי הצדק, מה היה שופט פוסק במקרים כאלה). לדעתי כדאי לחדד אבחנה זו במערכי השיעור ובשיעורים המועברים לתלמידים.
- הגדלת היקף הפעילות ההתנדבותית המתחייבת מכל מתנדב (למשל, שני שיעורים לפחות); זאת בכדי להעמיק את המעורבות של המתנדבים ואת ההזדהות של התלמידים עם המודל לחיקוי שמרצה בפניהם.
- לבנות הקשרים ברורים בין תכני השיעורים השונים, וזאת על-ידי חיזוק העבודה הקבוצתית בתוך משרד המתנדבים ויצירת חוט תוכן מקשר בין שיעור לשיעור.
- הגדרה באופן ברור ומוסכם של תפקיד המחנכת במסגרת הקורס. משיחות עם המתנדבים עולה כי שילוב נכון של המורה יכול לסייע רבות, בתחום פנייה לתלמידים שאינם משתתפים, קישור לנושאי לימוד אחרים, הבהרת מושגים שאינם נהירים לתלמידים וכו'.

תיאוריות ארגוניות (למשל, של פרופ' יצחק אדיג'אס) מסתכלות על ארגון כעל ישות שבדומה לאורגניזם חי, היא מתפתחת על פי מחזור חיים. ארגון-תינוק פועל על פי חזון, עם התלהבות ראשונית ודחיפת כל האנרגיות קדימה. על ארגון בוגר יותר – ועמותת 'שיעור אחר' היא כיום ארגון בוגר – לעסוק במיקוד המטרות, בהבנייה ובמיסוד של תהליכים. אני משוכנע שהעמותה תשכיל להפיק לקחים מן הממצאים - לשמר את התוצאות החיוביות ולשפר את הנדרש - ותמשיך במפעל ההתנדבותי היפה והחשוב שהיא מקיימת בצורה אפקטיבית עוד יותר.

תודות

ברצוני להודות לכל מי שסייע בעריכת המחקר:

לצוות 'שיעור אחר', דפנה אדורם, סיוון לנדמן ותמי אלמוגי-שולמן, על הסיוע בחשיבה ובמלאכת התיאום הארגוני.

למחנכות הכיתות בבתי הספר גולומב, קוממיות, רוקח, ברנר, רוגזין, רוז-מצקין ותל-חי, ולתלמידים ששיתפו פעולה ברצון כדי ללבן סוגיות שונות, בכתב ובע"פ.

לעורכי הדין המתנדבים ממשרדי יגאל ארנון, גורניצקי, וקסלר-ברגמן, זליגמן, פישר-בכר ושבלת, על הזמן שהשקיעו במענה על שאלות בכתב ובעל-פה.

ולמר דב הר-אבן מן המחלקה לפסיכולוגיה באוניברסיטת בר-אילן, על סיועו בעיבוד הנתונים הסטטיסטיים.

אמציה אבני, פסיכולוג

אוקטובר 2006, רמת אילן

נספחים

נספח א': שאלון תלמידים – פתיחה

נספח ב': שאלון תלמידים – סיום

נספח ג': הנחיות לבדיקות שאלות הידע בשאלון הסיום – שיטת הציינון

נספח ד': דוגמה לתוצאות תצפית שיעור, ראיון מחנכת וראיון תלמידים – בי"ס ברנר, ת"א

נספח ה': דוגמה לראיון מתנדבים – משרד עו"ד פישר-בכר-חן

נספח א': שאלון תלמידים - פתיחה

שלום רב,
 בשאלון שלפניך, יש שאלות המתייחסות לעמדות שונות שיש לנערים ולנערות בני גילך, כלפי החיים. נבקשך להשיב על שאלות אלה על פי ההוראות הכתובות.
 אינך צריך לכתוב את שמך. מעניינות אותנו דעותיהם של תלמידים באופן כללי, ולא דווקא תשובות של נער זה או אחר.
 חשוב לנו שתשובותיך תהיינה אמיתיות; נבקשך להשיב ברצינות ובכנות על השאלות.
 תודה על שיתוף הפעולה!

בית ספר: _____ מין: בן / בת (נא הקף בעיגול)   ארץ לידה: _____

נא הקף בעיגול את התשובה המתאימה לך, לדעתך. אין תשובות נכונות או לא נכונות, כל אחד משיב לפי הרגשתו.

חלק א'

מסכים בכלל לא מסכים	לא כך מסכים	כל לא מסכים	די מסכים	מסכים בהחלט	
1	2	3	4	5	1 חשוב לי לסיים בהצלחה את הלימודים בבי"ס תיכון
1	2	3	4	5	2 חשוב לי להשיג תעודת בגרות מלאה
1	2	3	4	5	3 חשוב לי ללמוד באוניברסיטה
1	2	3	4	5	4 חשוב לי להשיג עבודה שיש בה שכר גבוה
1	2	3	4	5	5 חשוב לי להתנדב לכל מיני משימות למען החברה
1	2	3	4	5	6 אני מאמין שהעתיד שלי יהיה טוב יותר מאשר החיים שלי כיום
1	2	3	4	5	7 אני יכול להצליח בכל משימה אם אשקיע מספיק מאמץ
1	2	3	4	5	8 אני יכול להשיג את מרבית המטרות שהצבתי לעצמי
1	2	3	4	5	9 כאשר אני עומד מול משימות קשות אני בטוח שאוכל לבצען
1	2	3	4	5	10 אם אני נקלע לצרה, אני בדרך כלל מצליח למצוא פתרון
1	2	3	4	5	11 אני בדרך כלל מצליח להסתדר ולהתמודד עם כל מה שעומד בדרכי
1	2	3	4	5	12 אני בטוח שאצליח לבצע ביעילות מטלות חדשות שאינני מכיר

חלק ב'

הסתכל על רשימת המקצועות בעמוד הבא. בכל שורה מופיע מקצוע מסוים, ואחריו יש הגדרה קצרה ומספר שנות הלימוד הנדרשים על מנת לעסוק בו. לגבי כל מקצוע עליך להשיב על שתי שאלות. נא הקף בעיגול את התשובה המתאימה לך.

שם המקצוע	עד כמה אני רוצה להיות...	עד כמה אני מאמין שאני מסוגל להיות...
מורה מלמד תלמידים בבתי ספר (3 שנות לימוד באוניברסיטה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
רופא מטפל באנשים חולים (7 שנות לימוד באוניברסיטה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
סוכן מכירות משכנע אנשים לקנות מוצרים (השכלה תיכונית חלקית/מלאה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
מהנדס בנין מתכנן מבנים או בתים (4 שנות לימוד באוניברסיטה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
סוחר קונה ומוכר מוצרים (השכלה תיכונית חלקית/מלאה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
עורך דין מסייע בעניינים משפטיים (4 שנות לימוד באוניברסיטה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
עבודת מזכירות/פקידות ארגון משרד, מענה לטלפונים (השכלה תיכונית חלקית/מלאה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
מכונאי במוסך מתקן כלי רכב שהתקלקלו (השכלה תיכונית חלקית/מלאה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
מתכנת מחשבים מומחה בכתיבת תוכניות מחשב (3 שנות לימוד באוניברסיטה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד

חלק ג'

א) באיזה מקצוע היית רוצה לעסוק כשתהיה גדול? (תוכל כמובן לבחור בכל מקצוע, גם כזה שלא נמצא ברשימה הקודמת).

ב) באיזה מקצוע לדעתך תעסוק באמת כאשר תהיה גדול?

נספח ב': שאלון תלמידים - סיום

שלום רב,

בשאלון שלפניך, יש שאלות המתייחסות לעמדות שונות שיש לנערים ולנערות בני גילך, כלפי החיים. נבקשך להשיב על שאלות אלה על פי ההוראות הכתובות. אינך צריך לכתוב את שמך. מעניינות אותנו דעותיהם של תלמידים באופן כללי, ולא דווקא תשובות של נער זה או אחר. חשוב לנו שתשובותיך תהיינה אמיתיות; נבקשך להשיב ברצינות ובכנות על השאלות.

תודה על שיתוף הפעולה!

בית ספר: _____ מין: בן / בת (נא הקף בעיגול)   ארץ לידה: _____

נא הקף בעיגול את התשובה המתאימה לך, לדעתך. אין תשובות נכונות או לא נכונות, כל אחד משיב לפי הרגשתו.

חלק א'

מה דעתך על הקורס "כללי המשחק"? הקף בעיגול את התשובה המתאימה לדעתך:

לא	ככה-ככה	כן	1) האם השיעורים היו מעניינים?
לא	ככה-ככה	כן	2) האם היה לך כיף בשיעורים?
לא	ככה-ככה	כן	3) האם השיעורים גרמו לך לרצות לדעת עוד?
לא	ככה-ככה	כן	4) האם מה שלמדת הוא מועיל לחיים?

5) היכן לדעתך תוכל להשתמש, כיום ובעתיד בדברים שלמדת בשיעורים? תן דוגמאות

---

6) כאשר כיום יש לך ריב עם תלמיד אחר בבית הספר, כיצד הוא יסתיים?

- (א) באלימות (הולכים מכות)
(ב) בניסיון להגיע לפתרון שלשני הצדדים יהיה טוב
(ג) בפניה למורה כדי שתכריע מי צודק

חלק ב'

לפניך חמש שאלות קצרות, נא בחר ארבע מתוכן וענה עליהן.

שאלה 1

בכל מדינה יש חוקים. למשל, חוק נגד מי שמתנהג באלימות, חוק נגד מי שנוהג בכביש בצורה מסוכנת, ועוד. בשביל מה (לאיזו מטרה) קובעים חוקים?

שאלה 2

המורה תפסה פתק שהעביר רוני לתמר. המורה לקחה את הפתק והקריאה אותו בקול לפני כל הכתה.

כתוב נימוקים (סיבות) **בעד** המעשה של המורה:

כתוב נימוקים (סיבות) **נגד** המעשה של המורה:

שאלה 3

לידי השכונה אין מגרש משחקים בסביבה הקרובה. העיריה רוצה להקים מגרש כזה ליד בית אבות. הקשישים תושבי בית האבות מתנגדים לכך בגלל החשש לרעש.

הציעו פתרון שיספק את שני הצדדים

שימו לב: אין מקום אחר בשכונה לבניית המגרש.

שאלה 4

עם הצלצול להפסקה נועם פתח את דלת הכתה בפראות. נעמה שרצה במסדרון נתקעה בדלת ונפצעה. המנהלת רוצה להעניש את נועם על שגרם לפציעתה של נעמה.

הצג נימוקים להגנתו של נועם:

הצג נימוקים לרצונה של המנהלת להעניש את נועם:

שאלה 5

ליעל נעלמה שרשרת בכתה. המורה החליטה לבצע חיפוש בתיקים של כל הילדים.

הצג נימוקים בעד החלטת המורה:

הצג נימוקים נגד החלטת המורה:

---

* * *

חלק ג'

עבור כל שאלה בטבלה, נא הקף בעיגול את התשובה המתאימה לך.

מסכים בהחלט	די מסכים	מסכים ולא מסכים	לא כל כך מסכים	בכלל לא מסכים		
5	4	3	2	1	1	חשוב לי לסיים בהצלחה את הלימודים בבי"ס תיכון
5	4	3	2	1	2	חשוב לי להשיג תעודת בגרות מלאה
5	4	3	2	1	3	חשוב לי ללמוד באוניברסיטה
5	4	3	2	1	4	חשוב לי להשיג עבודה שיש בה שכר גבוה
5	4	3	2	1	5	חשוב לי להתנדב לכל מיני משימות למען החברה
5	4	3	2	1	6	אני מאמין שהעתיד שלי יהיה טוב יותר מאשר החיים שלי כיום
5	4	3	2	1	7	אני יכול להצליח בכל משימה אם אשקיע מספיק מאמץ
5	4	3	2	1	8	אני יכול להשיג את מרבית המטרות שהצבתי לעצמי
5	4	3	2	1	9	כאשר אני עומד מול משימות קשות אני בטוח שאוכל לבצען
5	4	3	2	1	10	אם אני נקלע לצרה, אני בדרך כלל מצליח למצוא פתרון
5	4	3	2	1	11	אני בדרך כלל מצליח להסתדר ולהתמודד עם כל מה שעומד בדרכי
5	4	3	2	1	12	אני בטוח שאצליח לבצע ביעילות מטלות חדשות שאינני מכיר

חלק ד'

הסתכל על רשימת המקצועות שלפניך.

בכל שורה מופיע מקצוע מסוים, ואחריו יש הגדרה קצרה ומספר שנות הלימוד שיש ללמוד כדי לעסוק בו. לגבי כל מקצוע עליך להשיב על שתי שאלות. נא הקף בעיגול את התשובה המתאימה לך.

שם המקצוע	עד כמה אני רוצה להיות...	עד כמה אני מאמין שאני מסוגל להיות...
מורה מלמד תלמידים בבתי ספר (3 שנות לימוד באוניברסיטה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
רופא מטפל באנשים חולים (7 שנות לימוד באוניברסיטה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
סוכן מכירות משכנע אנשים לקנות מוצרים (השכלה תיכונית חלקית/מלאה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
מהנדס בנין מתכנן מבנים או בתים (4 שנות לימוד באוניברסיטה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
סוחר קונה ומוכר מוצרים (השכלה תיכונית חלקית/מלאה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
עורך דין מסייע בעניינים משפטיים (4 שנות לימוד באוניברסיטה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
עבודת מזכירות/פקידות ארגון משרד, מענה לטלפונים (השכלה תיכונית חלקית/מלאה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
מכונאי במוסך מתקן כלי רכב שהתקלקלו (השכלה תיכונית חלקית/מלאה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד
מתכנת מחשבים מומחה בכתיבת תוכניות מחשב (3 שנות לימוד באוניברסיטה)	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד	1 בכלל לא 2 ככה-ככה 3 4 5 מאד

חלק ה'

א) באיזה מקצוע היית רוצה לעסוק כשתהיה גדול? (תוכל לבחור בכל מקצוע, גם אם אינו ברשימה הקודמת)

_____

ב) באיזה מקצוע לדעתך תעסוק באמת כאשר תהיה גדול?

_____

חלק ו'

האם יש דברים נוספים שתרצה לכתוב לנו על הקורס או על המתנדבים?

_____

נספח ג': הנחיות לבדיקת שאלות הידע בשאלון הסיום – שיטת הצינון

עקרונות

- (1) ככל שרמת ההמשגה יותר גבוהה – הצינון עולה.
- (2) ככל שהתשובה עושה יותר שימוש במושגים שנלמדו (זכויות, חופש ביטוי) ובעיקר ברעיון של איזון אינטרסים – כך הצינון עולה.
- (3) לא להתייחס בבדיקה ליכולת ניסוח, טעויות כתיב וכו' – אנו לא בודקים את זה!!
- (4) לא להוריד ניקוד אם מישהו כתב בקצרה. לא ביקשנו נימוקים והרחבות, ולרוב ילדים עונים קצר ולענין.
- (5) מקסימום ניקוד לשאלה: 2 נקודות.
- הצינון בנקודות שלמות: טווח – 0, 1, 2 נקודות.
- בשאלות שיש שני חלקים – כל חלק מקבל עד נקודה. סה"כ לשאלה כולה – 2 נקודות
- (6) בשאלות שיש בהן שני סעיפים – מה שחשוב לבדוק הוא האם הילדים הבינו שיש שני צדדים לבעיה; לכן, במקומות של התלבטות בין 0 ל-1 יינתן הצינון 1 אם בשאלה המקבילה נכתבה תשובה סבירה (הבדיקה היא האם הצליחו להציג דבר והיפוכו).

0 (תשובה סתמית)	1 (תשובה חלקית)	2 (תשובה מלאה)	השאלה	
ככה צריך. לא יודע. ככה מקובל לעשות. מי שנוסע מהר צריך לקבל עונש.	שלא יהיו בעיות / סכנות. שלא יהיו תלונות.	כדי שיהיה סדר אם לא יהיו חוקים – יהיו אנשים שינהגו איך שהם רוצים, והחלשים ייפגעו. להגן על החלשים. ליצור מסגרת צודקת ושווה לכולם. שאנשים ידעו שלמעשים שלהם יש תוצאות/אחריות. שיהיה צדק. שלא תהיה אלימות. שלא יהרגו אחד את השני.	בכל מדינה יש חוקים. למשל, חוק נגד מי שמתנהג באלימות, חוק נגד מי שנוהג בכביש בצורה מסוכנת, ועוד. בשביל מה (לאיזו מטרה) קובעים חוקים?	1
כי ככה צריך. כי מגיע להם. זה בסדר. כי היא המורה.	זו פעילות שאינה קשורה ללימודים. זה מפריע למהלך השיעור. כדי להרתיע אותם / את האחרים. ללמד אותם לקח. שלא יעשו יותר דבר כזה. כדי להעניש אותם		המורה תפסה פתק שהעביר רוני לתמר. המורה לקחה את הפתק והקריאה אותו בקול לפני כל הכתה.	2
כי זה לא בסדר. כי מה פתאום שהיא תעשה ככה. זה לא יפה מצידה	פוגע בפרטיות / בזכות הפרטיות של התלמידים. נכנסת לדברים אישיים של התלמידים. מעליבה / מביישת אותם לפני כל הכיתה / יכולים לצחוק עליו.		כתוב נימוקים בעד המעשה של המורה	
תשובה שמתעלמת מנתוני הבעיה – שיבנו את המגרש במקום אחר. שיקומו את המגרש במקום הזה, זה מקום ציבורי ומותר להם. שהקשישים יתלוננו בעירייה.	[לבקש, לדבר, להציע = 1 נקודה] להקים מגרש ליד בית האבות ולהבטיח לא להרעיש לשים שלט ולבקש לא להרעיש	[לקבוע הסדר = 2 נקודות]. שיעמידו מחסום נגד רעש בין בית האבות למגרש המשחקים. להגביל את שעות הפעילות במגרש וכאשר הילדים ישחקו במגרש תהיה פעילות מקבילה לקשישים (ישלחו אותם לסרט"). שיעשו מגרש אטום לרעשים/עם תקרה. שיתירו לקיים רק משחקים לא מרעישים. הקשישים והילדים יכולים לשבת ביחד ולקבוע חוקים. שלא ישחקו בין השעות שתיים לארבע. שישחקו בשעות קבועות	כתוב נימוקים נגד המעשה של המורה	3

4	<p>עם הצלצול להפסקה נועם פתח את דלת הכתה בפראות. נעמה שרצה במסדרון נתקעה בדלת ונפצעה. המנהלת רוצה להעניש את נועם על שגרם לפציעתה של נעמה.</p>	<p>הצג נימוקים להגנתו של נועם</p>		<p>הוא לא יכול היה לדעת שנעמה רצה במסדרון. אסור לאף אחד לרוץ בבי"ס. הוא לא ראה אותה. נעמה אשמה – היא צריכה להסתכל לאן היא רצה זה לא היה בכוונה / זה היה בטעות.</p>	<p>הוא היה עצבני. הוא רצה לצאת להפסקה.</p>
		<p>הצג נימוקים לרצונה של המנהלת להעניש את נועם</p>		<p>בכל מקרה, בלי קשר לנעמה, אסור לפתוח דלת בפראות. הוא גרם לפציעה של אדם ועליו להיענש. היה עליו לוודא / לבדוק שאין איש במסדרון. [תשובות אחרות שמשלבות את הרעיון של שיקולי ענישה כמו הרתעה-יחיד ורבים, גמול. ובשפתם: ללמד את נועם לקח, שיזהר בפעם הבאה; שכולם ילמדו מזה שעליהם להזהר ולא לפתוח הדלת בפראות, אחרת ייענשו]</p>	<p>אולי נועם עשה את זה בכוונה. צריך שהוא יכתוב מכתב התנצלות / שיבקש סליחה ויגמור את הסיפור</p>
5	<p>ליעל נעלמה שרשרת בכתה. המורה החליטה לבצע חיפוש בתיקים של כל הילדים.</p>	<p>הצג נימוקים בעד החלטת המורה</p>		<p>אולי מישהו מהילדים בכיתה גנב. היא צריכה לבצע פעולה כדי למצוא רכוש שנעלם. שלא יגידו שיש גנבים בכיתה (לנקות חשד). [תשובות שמדגישות את העובדה שחיפשה אצל כולם. ולכן אין ענין של הכתמת תלמידים ספציפיים. יחס שוויוני.]</p>	<p>ככה צריך לעשות, צודקת. המורה יכולה להחליט. זו שרשרת יקרה. כי זה חשוב ליעל. כי אין פתרון אחר.</p>
		<p>הצג נימוקים נגד החלטת המורה</p>		<p>אין לה זכות לפגוע להם בפרטיות. יש להם דברים בתיק שלא רוצים שייראו. מעמיד אותם במצב של נאשמים, מעליב / מבייש אותם. זה לא תפקיד שלה לחקור אותם. זו סוג של ענישה קולקטיבית שאינה הוגנת.</p>	<p>זה לא נעים. לא יפה לחטט בפעם הבאה שיעל תדע לא להביא דברים יקרים לכיתה.</p>

כיתה 2, ביקור ראשון - 23/3/2006.

תצפית בשיעור

מרצה: עו"ד ----- נושא: אפליה. מפגש חמישי.
נכחו: 22 תלמידים.
תצפית: עורכת דין. בעלת ניסיון – הדריכה בשנתיים הקודמות באותו בי"ס.
משך השיעור – 55 דקות.
שיטת הלימוד – גילוי מודרך; הרבה שאלות, מוציאה את התשובות מהם.
פותחת את השיעור בשאלה מה היו רוצים לעשות כשהיו גדולים, ורושמת את התשובות על הלוח. 9 תלמידים
"לא יודעים". 4 בנים רוצים להיות שחקני כדורגל/כדורסל. 4 בנות רוצות להיות זמרת/שחקנית/רקדנית. 3-4
תלמידים מעונינים במקצועות אקדמיים (רופא/מהנדס). המנחה לא מגדירה מטרות ונושא בתחילת השיעור,
ומגיעה למושג "אפליה" רק לאחר 50 דקות. את ההמשגה על מה שנלמד היא עושה ממש עם הצלצול, בקצרה.
ובכל זאת נראה שהמסר מועבר (ראה ראיון תלמידים).
שיתוף ומעורבות של התלמידים – טובים. עובדים בקבוצות קטנות, הספיקו להשמיע את התוצרים של כל
קבוצה.

ראיון עם המורה – מלי - מחנכת ומורה למתמטיקה

היכרות עם עבודת העמותה בבי"ס - "הפרויקט מתקיים בבי"ס זו השנה השלישית; אני אישית מלווה אותו
שנה שניה".

אפיון האוכלוסייה: "מצב סוציו-אקונומי נמוך מאד. ההורים קשי-יום. הם עובדים הרבה שעות ונמצאים הרבה
מחוץ לבית. הרבה (משפחות) חד-הוריות, (בעלות) השכלה נמוכה. בכיתה יש רק 2 עולים מחבר העמים והם
ותיקים בארץ".

"בסה"כ המוטיבציה של הילדים ללמידה היא נמוכה".

על חשבון מה זה בא?

"שיעורים שונים, כאשר אני המורה. בד"כ שיעורי שפה, קרי הבנת הנקרא או תנ"ך".

מה המטרות של הקורס? "מפגש עם קבוצת אנשים שהם לא בדיוק (כמו) האוכלוסייה של הילדים – שיראו
שהם בשר ודם, שתהיה להם מוטיבציה להיות עו"ד, שיראו שזה אפשרי". "אם היו באים רופאים או מהנדסים
אהיה גם שמחה – אפשר לגוון".

מה תהיה מבחינתך 'הצלחה'? "כל דבר שמוסיפים להם זה עוד נדבך. הצלחה בעיני זה אם 100% מן הילדים
יבינו שבלי השכלה גבוהה אי אפשר להתקדם בחיים ושכולם ירצו ללכת לאוניברסיטה". [מביעה אכזבה מכך
שהרבה ילדים בשיעור אמרו שהם רוצים להיות זמרים או שחקני כדורסל]

הפרעות? "אני תמיד נוכחת בשיעורים. אין הפרעות אבל יש 'דיבורים'. ככלל, זו כיתה מאד תוססת – הם
אוהבים לדבר. בסה"כ יש בשיעורים האלה אווירה של למידה".

מה אומרים הילדים? "ילדים אוהבים את השיעורים. בכלל, הם אוהבים כל שיעור שיעביר גורם חיצוני. כמו
אורח שמגיע – הוא יוצר סביבו עניין ותשומת לב".

תועלת / שימושיות? השיעורים האלה מתחברים לי בצורה טבעית; זכויות, חוקים, זה מאד חשוב. אני
מתחברת לזה בשיעורי חברה/חינוך (אין לנו שיעור אזרחות) בחיי היום-יום. למשל, עלתה בעיה שבנים
(בכיתה) לא משתפים את הבנות בכדורגל. דיברתי איתם על אפשרויות זהות לכולם. והנה היה היום שיעור על
אפליה וזה מתחבר".

התנהגות ילדים חלשים? "זו נקודה חיובית מאד בפרויקט – ניתן לראות שגם ילדים חלשים במקצועות הרגילים
של בי"ס יכולים לבוא לידי ביטוי בנושא אחר (כמו 'כללי המשחק')".

שינוי בהתנהגות בעקבות השיעורים? "כן, עולם המושגים (שלהם) גדל: חוק, זכויות, חובות, אחריות, אפליה,
סיכון עצמי. הידע גדל; הסקרנות שלהם עולה – הם מתעניינים יותר. הפרויקט מדבר על להיות אזרח טוב. הם
שומעים או קוראים משהו בחדשות ואומרים 'פה הייתה אפליה' – הם עושים את ההקשרים לאקטואליה".

מה דעתך על הפרויקט? "השיעורים הם טובים ומגוונים. 'שיעור אחר' הם טובים מאד מבחינה מתודית. זה לא
רק עורכי דין, אלא השילוב של אנשי מקצוע עם הצד המתודי (של העמותה) הוא מעולה". "הפרויקט חשוב מאד
– אני אמליץ שהוא יימשך בשנים הבאות".

חידוש מבחינתך? "אני כבר (מלווה אותו) שנה שנייה – אבל בשנה שעברה זה היווה תוספת גם בשבילי. למשל הנושא של 'סיכון עצמי', ההבחנה בין מה שעושים בכוונה ולא בכוונה. דיברתי עם העו"ד (שהעביר את הנושא) בנושא נפצים בפורים. זה לא בדיוק 'בלי כוונה' ולא היה ברור לי היכן זה נכנס – הוא הבהיר לי שיש מושג שנקרא 'פזיזות' – לא ידעתי באיזה מדרג נושא הנפצים נכנס והעו"ד הבהיר (וחידש) לי".

הדרכה של המרצים "השיעורים הם טובים; המרצים מדברים בשפה מובנת. התיאום (ביניהם) תקין אבל הייתי רוצה שיהיה יותר קישור בין שיעור לשיעור. הקשרים הם מאוד חשובים אצל ילדים, צריך שיראו את החיבור (בין שיעור אחד לשני), שיסתמכו על מה שכבר נלמד".

ראיון עם תלמידים

4 תלמידים – שתי בנות ושני בנים – לפי בקשתי מדגם מייצג של התלמידים בכיתה.

מה המטרות של הפעילות? "ללמד ערך נוסף על החיים"; "מנסים להעביר לנו שנלמד יותר על החיים ונלמד לקבל החלטות בדרכים שונות"; "לתת ידע שלא היה לנו, מה אסור ומה מותר"; "להיות בן אדם יותר טוב".

מה אתם זוכרים מהשיעורים? "תרגיל הביצה – לימד שיש בחיים מכשולים"; "סיפור רובין הוד – (מה למדת?) – שיש שני צדדים, יתרונות וחסרונות". "מה לעשות ואיך לפתור דילמות"; "למשל היום למדנו שיש חוק בישראל שאסור לעשות אפליה – לא ידעתי שזה ממש חוק".

מעניין? "כן" (כולם). "מעניין כי מפסידים (במקום זה) שיעור אחר". (מה מעניין?) "כיף איתם"; "אני למדתי משהו שלא ידעתי".

הפעולות האלה יוצרות אצלכם סקרנות? "אני סקרנית לגבי (נושא של להיות) עו"ד – שואלת את המורה או את ההורים" (תלמידה אחרת – "בדיוק אותו דבר, גם אני"). "אני מסתפק במה שמלמדים – לא שואל יותר כי אני לא אצטרך את זה ממש".

יש לכן שימוש במה שאתם לומדים כאן? (אתם מנסים להיכנס לראש של הצד השני?) "כן"; "לא כל-כך"; (היום תעשו דברים אחרת בגלל שלמדתם בקורס?) "כן". (מה אתה עושה אם אתה רב עם מישהו?) "מנסה (לפתור) בדרכים שונות". [הם אומרים שיש לזה תועלת, אבל לא כל-כך יודעים לתת דוגמאות קונקרטיות].

(יש קשר בין הקורס לבין שיעורים אחרים בבי"ס?) "לפעמים".

(מה תעשה אם – נותן דוגמה) "זאת תהיה אפליה". (מה תעשה אז?) "אני אלך לדבר עם האיש שעשה את החוק של האפליה".

מה ההבדל ביניכם לבין כיתה שלא לומדת את הקורס? "הבדל בידע – יש דברים שאנחנו נדע והם לא"; (חוץ מזה?) "יתרונות וחסרונות"; "איך לפתור בעיות".

ואם יבוא מישהו אחר ללמד אתכם, לא מתחום המשפט? "תלוי מאיזה נושא"; "אני מוכן לשמוע שחקן כדורגל שיספר איך הוא התחיל והתקדם – זה היה מעניין".

איך מגיבים ההורים שלכם? "הם שמחים"; "טוב להם שיהיה לנו יותר ידע".

למה שהמורה לא תלמד את זה? "אלה דברים מיוחדים"; "למורה אין השכלה משפטית... הם יותר מומחים".

שאיפות לעתיד (מי חושב שהוא ילמד באוניברסיטה?) כולם מצביעים מיד, אחד אפילו מכריז שהוא ילמד לפחות לתואר שני. (אז בשביל מה, אם רוצים להיות זמרת ושחקן כדורסל?) "שיהיה ידע"; "שיהיו אפשרויות – אם למשל ארצה להיות מורה".

9/7/2006

נוכחים ארבעה (רכז המתנדבים + שני עורכי דין + מתמחה). משך הפגישה הכולל - כשעה.

מטרות – "חשיפה לאנשים אחרים, לתחום אחר... למרות שאני יודעת שהעמותה חושבת שהתחום הוא לא העיקר... לפתוח אופקים חדשים"; "האינטראקציה חשובה. אבל גם הידע חשוב מאד... לגרום לילדים להבין שיש להם אחריות למעשים שלהם, למשל אם הם מבצעים פעולה אלימה יש לכך תוצאות... אני חושבת שהילדים היותר בעייתיים לא שומעים, לא מפנימים את זה"; (רכז): "מבחינת המשרד, יש מטרה לייצר פעילות התנדבותית במשרד שלנו, וכאן הערך הוא בפעילות עצמה".

מה זו הצלחה? "אם הילדים יעברו איזשהו גירוי... אם זה ישנה משהו בתפיסה שלהם, אם יהיה להם מעניין וכיף"; (ריאלי לצפות גם לשינוי התנהגותי?) "קשה לדעת. היינו רוצים לחשוב שכן, אבל זה קשה מאד למדידה"; "יותר קל למדוד שינוי בידע... בביקור שלהם בבית המשפט ראינו שדברים מחלחלים. הם דיברו על ראיות אחרי שיעור שעברו בנושא"; "העברנו רק סמסטר אחד, כל שיעור שלושת רבעי שעה – זה לא מספיק אינטנסיבי. עד כמה זה עובד? אני לא יודעת... זה לבדו לא יכול לשנות משהו כמו התנהגות וערכים, אם הסביבה לא תומכת"; "עיקר העניין הוא בחשיפה"; (רכז): "מעבר לתקוות שאולי פעם בעתיד... אני חושב שעשינו שינוי והאינדקציה שלנו היא התגובה של המורות מן המשפט המבוים. הן היו מופתעות ממה שהילדים עשו. אולי לא יצרנו יכולות חדשות אלא רק נתנו להן הזדמנות לפרוץ החוצה. המורות רצו שהמשפט המבוים יילמד בע"פ כמו הצגה, שלא יתבזז בפני ההורים. ואני רציתי שיהיה גם אלתור".

עלה רעיון לקיים קורס שבו מגוון של בעלי מקצוע, לא רק עו"ד. מה דעתכם? (כולם נגד). "תהיה חשיפה, אבל זה יאבד דברים אחרים... הידע חשוב. אם יבוא בכל פעם מישהו אחר, זה יהיה קורס להכרת בעלי מקצוע וזה מאבד המון. הידע כן חשוב... ראינו בביקור בבית משפט שהם הבינו מה לשאול ועל מה להסתכל"; "אם יעשו פרומו בכל שיעור מישהו אחר, זה תפסת מרובה לא תפסת". אם היו במקומו מהנדסים (לאורך כל הקורס) זה בסדר... בוא תיחשף למשהו, תכיר, תראה שזה מעניין ואתה יכול ליישם, לפתח תחושת מסוגלות, תחושת עניין"; (רכז) "חוץ מזה, במקרה כזה הדבר יאבד את המטרות שלנו כמשרד, ליצור קשר ישיר ומתמשך עם ב"ס רוקח – גם בעוד 15 שנים. אולי ניתן ייעוץ חינוך להורים, או הרצאות... ערן (השותף במשרד) קבע שזה משהו שחשוב לנו, אנחנו בונים אותו והוא מתמשך".

נוכחות הורים במשפט המבוים "היו 25 הורים (לשתי כיתות תלמידים) וציפינו ליותר" (האם שיתפתם את ההורים באיזו נקודת זמן במהלך הקורס?) "לא" (רכז): "ראינו את המשפט המבוים כסוג של חשיפה להורים" (אבל כל שנה ההורים מתחלפים...) "נעשה הפקת לקחים בסוף השנה... אולי צריך לעשות משהו עם ההורים בשלב מוקדם יותר".

למה להתנדב? "אני נהנית לתרום, בעשייה (ההתנדבותית) יש ערך, ואני גם מסכימה עם הערכים שאנחנו מנסים להעביר". (אם אני לא רוצה להתנדב כעו"ד, ארגיש לא נעים?) (רכז) "ממש לא. עשינו את זה בצנעה, לא שלחנו מייל, לא רצינו לשדר שיש לחץ והשותפים סופרים מי התנדב ומי לא... הילה אפילו טענה שאנחנו לא מספיק דוחפים את העו"ד במשרד להתנדבות". (כל אחד יכול להתנדב?) (רכז) "כן. אני סומך על כושר השיפוט של האנשים... פנו אלי 2 עו"ד שרצו להתנדב אבל מסגרת של 30 ילדים הייתה עבורם מאיימת מדי והם נסוגו".

קישור בין השיעורים (רכז) "דיברתי עם המתנדבים רק ברמה הטכנית, לא הייתי אוטוריטה מקצועית. כל אחד לקח את זה לאן שהוא רוצה". [הרכז לא העביר בעצמו שיעור אלא ערך מספר תצפיות, קיים את הביקור במשרד וראה אותם גם בביקור בבית המשפט. כל עו"ד העביר שיעור אחד].

קשר עם המורה – "בכל שיעור הייתה מחנכת, המתנדבים היו מופתעים מרמת המשמעת החיובית בכיתה"; "ברוקח יש משמעת ברזל".

השתמשתם במערכים? – "כן. המערך שהשתמשתי בו – מבוא – היה מצוין. אני יודעת שיש עורכי דין שישבו שעות (רבות) כדי להכין את השיעור שלהם, אבל זה התבסס על המערך"; "המערך שלי היה טוב ("ראיות") – עברתי גם על מערכים אחרים לפני זה כדי לבחור, ו(גם) הם היו בסיס מצוין"; "דווקא במשפט המבוים לא השתמשנו במערך – המצאנו לעצמנו מודל שמתאים לנו וטוב שכך". (סיפרתם בשיעורים דברים מתחום העבודה שלכם?) "לפעמים, כאנקדוטה"; "התוכן של מה שאנחנו עוסקים בו – משפט מסחרי – פחות מדבר לתלמידים".

מפגש הכשרה מול העמותה "לא היה – הצטרפנו באמצע השנה והעברנו סמסטר אחד במקביל לשתי כיתות. היה מפגש היכרות עם העמותה, תמי ודפנה ישבו עם המתנדבים".

אפיון של ארגון מתנדב – (רכז) "במשרד יש הרבה אוכלוסייה צעירה. הם מעט יותר חופשיים, פנויים. גיל ממוצע של המתנדבים – פחות משלושים. רוב ההתנדבויות באות מלמטה. הצלחנו ליצור סביבה משותפת (רק סביב הפרויקט הזה?) לא. באופן קבוע אנחנו מתחזקים כיתת מחשבים ברמלה, קונים בגדים... אבל פה בפעם

ראשונה ביקשו מאנשים להביא את עצמם"; "הרבה אנשים רוצים לתרום, וזה נותן הזדמנות... מקרב את זה, עושה להם את הצעד הראשון"; "יש תיקים במשרד שאנחנו עושים בחינם, המשרד לא מרוויח. בפעילות של שיעור אחר יש יותר רווח – אנחנו גם תורמים מן היכולת שלנו כעו"ד, וגם מאפשר לנו לצאת מן המסגרת היומיומית".

קריטריון לבחירת בי"ס שבו יתקיים הפרויקט (רכז) "נפגשנו עם העמותה גם לגבי בי"ס ברמלה, והם הציעו את רוקח ואמרו עליו שהוא לא מתחתי החבית. זו לא הבחירה האידיאלית של שיעור אחר – אבל לנו זה התאים כי רמלה זה רחוק וזה יהיה קשה לארגן... חשוב שלמתנדב יהיה נוח... לרוקח כיף להגיע".

הפעלה של תלמידים "ישבתי בהכנה למשפט המבויס בקבוצה קטנה של ארבעה... שניים היו מאד פעילים ומעורבים ושתיים היו אנמיים. המורה בחרה בשניים הפעילים להשתתף במשפט... דווקא לאנשים שיותר צריכים לא ניתנת הזדמנות"; "אני מנסה לדוּבב ולדרבן את אלה שלא משתתפים בשיעור... לפחות שיהיו קשובים / מעורבים".

נניח שהייתם צריכים ליעץ לעמותה בכיווניה לעתיד – מה הייתם אומרים? "להסתכל על זה כמו עסק... אם מתרחבים יותר מדי מהר אז אפשר ליפול (אבל צריך לגדול?) "כן, אם שומרים על סטנדרטים, שגם התלמידים וגם המתנדבים יקבלו את אותו ליווי נהדר"; "אני הייתי מעדיף שיעור של שעה וחצי על פני שלושת רבעי שעה, ובכל זאת הושג כאן אפקט שהותיר משקע"; "התרחבות איטית, לתת למשרדים לעשות את ההתפתחות מבפנים, לראות מה מידת הנכונות שלהם... (12) שיעורים זו מסה קריטית מספקת? או אולי 25 שיעורים למשך שנה?) "12 שיעורים לשתי כיתות עדיף על 25 שיעורים לכיתה... אם היית מציע לי 6 שיעורים לארבע כיתות הייתי אומר שזו כבר כמות לא מספקת, אבל 12 זה מחזיק"; "בעבר התנדבתי במקומות יותר אינטנסיביים (מבחינת ההתנדבות הנדרשת) אז אני מרגישה פפוס. עם מספר המתנדבים שלנו ניתן להריץ 25 שיעורים שנתיים לשתי כיתות. ¼ שעה זה מאד קצר לי. בשיעור שלי גלשתי, נשארתי שעה שלמה, הם נשארו איתי והיו מעורבים. אם רוצים ממש להשפיע... אולי (להכניס) פעילויות אחרי הצהרים, בנוסף לפעילות כיום... אולי לערב את ההורים. אולי "שיעור אחר" יכולים לחשוב על זה, זה יצור מסגרת יותר חזקה". (רכז) "הייתי הולך בכיוון של להעמיק יותר מאשר להרחיב. הערך המוסף של הפעילות שלנו הוא ביכולת שלנו ליצור תמונה שלמה. יש מסגרות בהן אתה נותן יעוץ למישהו במשך ½ שעה ולא רואה אותו יותר. כאן ההצלחה או כישלון של התכנית תלויים בנו. לעמותה קל יחסית להתרחב. לא ביקשנו כמעט דברים מהם, קיבלנו מה שצריך, מעבר לזה הדברים הם בין המשרד לבית הספר". (אז אם אמרת להעמיק, אז במה? הרי המערכים מספקים אתכם, ושנים עשר שיעורים זה מספיק לדעתכם?) "לא בהכרח בהעברה של יותר חומר, אלא בסוגי הפעילויות: שיעורים - אולי להרחיב את השיעור - לתת ערבי הורים, להגיע להיכרות עם הילדים ברמה השמית, ביקור במסיבת סיום שלהם, למצוא עבודה לשתי אימהות... (מה דעתכם על הרעיון להרחיב לשתי שנות פעילות, ה' ו') "אם כבר, אז שנה וחצי באותה כיתה"; "אם אתה עושה שנתיים לכיתה מסוימת ומוותר על כיתה מקבילה, זה לא נכון".